



Fecr Yayınları: 835

MUALLİM NÂCİ VE TASAVVUF

Şeyda ÖZTÜRK

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Editör
Mehmet DERİ

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Temmuz 2024

ISBN: 978-625-6602-88-5

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

MUALLİM NÂCİ VE TASAVVUF

Şeyda ÖZTÜRK

Ankara 2024

Şeyda ÖZTÜRK

1974 Berlin doğumludur. İlkokulu kısmen Berlin’de, orta ve lise öğrenimini Antalya’da tamamladı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden 1996 yılında mezun oldu. “İsmâil Hakkı Bursevî’nin İki Tuhfesi: Tuhfe-i Vesîmiyye – Tuhfe-i Aliyye” başlıklı tezi ile yüksek lisansını (1999), “Şem’î’nin Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)” (2007) başlıklı tezi ile doktorasını tamamladı. 1997-2018 yılları arasında İstanbul’da Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde meslek dersleri öğretmeni olarak görev yaptı. 2018 yılında Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı’na Dr. Öğr. Ü. olarak atandı. *Seyr u Sülûk: Üç Tuhfe, Şem’î Efendi ve Mesnevî Şerhi, 101 Soruda Tasavvuf* isimli yayımlanmış kitapları ve çeşitli akademik dergilerde makaleleri bulunan yazar 2023 yılından itibaren doçent unvanı ile çalışmalarına devam etmektedir.

İthaf

*Bu kitap ilim yolculuğunun kudsiyetini kalbime nakşeden
merhume anneciğim Ayşe Başkan başta olmak üzere
kız çocuklarının okuma seriivenini yüreklendiren
tüm annelere ithâf olunur.*

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	11
GİRİŞ	15

BİRİNCİ BÖLÜM

MUALLİM NÂCİ'NİN HAYATINDA TASAVVUF	19
1.1. Muallim Nâci'nin Hayatı ve Eserleri	19
1.2. Muallim Nâci ve Tasavvuf	23
1.3. Muallim Nâci'nin Tasavvufî Meşrebi	26
1.3.1. Muallim Nâci ve Bektâşîlik	28
1.3.2. Muallim Nâci ve Rifâîlik	30
1.3.3. Muallim Nâci ve Mevlevîlik	31
1.4. Muallim Nâci ve Dönemi Sûfîleri	35
1.4.1. Kuşadalı İbrahim Halvetî (v. 1262/1846)	38
1.4.2. Şeyh Muhammed Murad Nakşibendî (v. 1264/ 1848)	39
1.4.3. Mehmed Saîd Hemdem Çelebi (v. 1275/1859)	40
1.4.4. Şeyh Hasan Nazif Dede (v. 1278/1861)	42
1.4.5. Şeyh Hüsâmeddîn Efendi (v. 1280/1864)	44
1.4.6. Yenişehirli Avnî Bey (v. 1302/1883)	45
1.4.7. Abdülvâhid Çelebi (v. 1907)	49
1.4.8. Şeyh Ebü'l-Hüdâ Sayyâdî (v. 1909)	50
1.4.9. Şeyh Vassî Efendi (v. 1910)	54
1.4.10. Hüseyin Fahreddîn Dede (v. 1911)	56
1.4.11. Mehmed Esad Dede (v. 1911)	60
1.4.12. Şeyh Mûsâ Kâzım Efendi (v. 1920)	63
1.4.13. Şeyh Müştakzâde İbrahim Edhem Efendi (v. 1933)	65
1.4.14. Ken'ân Rifâî (v. 1950)	67
1.4.15. Veled Çelebi İzbudak (v. 1953)	69
1.4.16. Gelibolulu Hâce Tâhir Efendi (v. ?)	72

İKİNCİ BÖLÜM

MUALLİM NÂCİ'NİN ESERLERİNDE TASAVVUF	73
2.1. Nâci'nin Tasavvuf Muhtevâlî Eserleri	76
2.1.1. <i>Nevâdiru'l-Ekâbir</i>	76
2.1.2. <i>Numûne-i Sühan</i>	77

2.1.3. <i>Sâib'de Söz</i> -----	77
2.1.4. <i>Mütercem</i> -----	78
2.1.5. <i>Mektuplarım</i> -----	78
2.1.6. <i>Esâmî</i> -----	79
2.1.7. <i>Medrese Hâtıraları</i> -----	79
2.1.8. <i>Hikemü'r-Rifâî</i> -----	80
2.1.9. Mehmed Muzaffer Mecmuası-----	81
2.2. Nâci'nin Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri Alanındaki Çalışmaları -----	84
2.3. Muallim Nâci'nin <i>Esâmî</i> 'sinde Sûfler -----	86
2.3.1. Sahâbenin Zühhadı-Ehl-i Beyt-Eimme-i İsna Aşere-Şüheda-yı Kerbelâ -----	86
2.3.2. İlk Dönem Zâhitleri-Müellif Sûfler-Sûfî Şâirler -----	89
2.3.3. Kurucu Tarikat Pirleri-Anadolu Sûfîleri -----	90
2.4. Eserlerinde Sıklıkla Yer Alan Sûfler -----	93
2.4.1. Hasan-ı Basrî (v. 110/728) -----	93
2.4.2. Habîb el-Acemî (v. 130/747)-----	95
2.4.3. Feridüddîn Attâr (v. 618/1221) -----	96
2.4.4. Abdülhâlik Gucdüvânî (v. 575/1179 veya 617/ 1220)-	100
2.4.5. İbnü'l-Arabî (v. 638/1240) -----	101
2.4.6. Ubeydullah Ahrâr (v. 895/1490)-----	105
2.4.7. İmam-ı Rabbânî (v. 1034/1624) -----	107
2.5. Eserlerini Tercüme ve Şerh Ettiği Sûfî Şahsiyetler -----	109
2.5.1. Hz. Ali (v. 40/661)-----	109
2.5.2. Hâce Abdullah Ensârî (v. 481/1089) -----	111
2.5.3. Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî (v. 505/1111) -----	113
2.5.4. Hakîm Senâî (v. 525/1131 [?])-----	116
2.5.5. Ahmed er-Rifâî (v. 578/1182) -----	119
2.5.6. İbnü'l-Fârız (v. 632/1235)-----	124
2.5.7. Sâdî Şîrâzî (v. 691/1292) -----	127
2.5.8. Abdurrahman Câmî (v. 898/1492)-----	130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUALLİM NÂCİ'NİN ŞİİRLERİNDE TASAVVUF -----	135
3.1. Tevhîd ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı-----	139
3.2. Hz. Peygamber Sevgisi-----	145
3.2.1. Hz. Peygamber ve Nûr-ı Muhammedî -----	147
3.2.2. Hz. Peygamber ve Kur'ân-ı Kerîm-----	149

3.2.3. Hz. Peygamber ve Nübüvveti-----	151
3.3. Ehl-i Beyt Muhabbeti-Kerbelâ Hüznü-----	152
3.3.1. Hz. Ali -----	154
3.3.2. Hz. Fâtıma -----	154
3.3.3. Hz. Hasan -----	156
3.3.4. Hz. Hüseyin-----	157
3.4. Şiirlerinde Öne Çıkan Tasavvufî Kavramlar -----	163
3.4.1. Mevlevîlik -----	163
3.4.1.1. Hz. Mevlânâ -----	163
3.4.1.2. <i>Mesnevî</i> -----	164
3.4.1.3. Ney -----	166
3.4.1.4. Çile Kırma -----	168
3.4.2. Tasavvufî Meşrepler -----	169
3.4.2.1. Rind-Zâhit-Melâmî-Kalender -----	170
3.4.3. Seyr u Sülûk Kavramları -----	175
3.4.3.1. Dergâh-Tekke-Türbe -----	175
3.4.3.2. Mürşid ve Müteşeyyih -----	176
3.4.3.3. İntisap-Râbîta -----	180
3.4.4. Tasavvufî İstılâhlar -----	181
3.4.4.1. Taabbüd ve Hürriyet-----	181
3.4.4.2. Zikr-i Hak-----	183
3.4.4.3. Tezkiye-i Nefs -----	185
3.4.4.4. Terk-i Mâsivâ-----	186
3.4.4.5. Kalb-i Selîm-----	189
3.4.4.6. Aşk-----	193
3.4.4.7. İlim ve Mârifet -----	197
3.4.4.8. Hazm-----	200
3.4.4.9. Kurb -----	201
3.4.4.10. Hayret-----	203
3.4.4.11. Safâ -----	206
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME -----	211
KAYNAKÇA -----	221
EKLER -----	233
EK (I) Muallim Nâci'nin Eserlerinde Tasavvufî Muhtevâ-Seçmeler ----	233
EK (I/A) <i>Medrese Hâtıraları</i> 'ndan Seçmeler -----	233
1. Aşk -----	233

2. “ <i>Letâif-i Sûfîyâne</i> ” Bölümünden Seçmeler -----	236
EK (I/B) <i>Nevâdiru’l Ekâbir</i> ’den Seçmeler -----	239
EK (I/C) <i>Tercümân-ı Hakikat</i> ’ten Seçmeler-----	244
EK (I/D) <i>Esâmî</i> ’den Seçmeler -----	247

ÖN SÖZ

Yakın döneme değin çoğunlukla edebiyat sahasının ilgi alanı içinde kalan Muallim Nâci (1849-1893), şâir ve müellif kimliği ile Tanzimat döneminin en çok konuşulan isimleri arasındadır. Din, tarih, edebiyat alanında velûd bir müellif ve şâir olarak Muallim Nâci, hayatta iken haklı bir şöretin sahibi olmuştur. Edebiyat dünyası onu, “edîb-i şehîr” terkîbi ile tanıtırken; tarihe Nâci “Tarih-Nüvîs-i Selâtîn-i Âl-i Osman” pâyesi ile kaydedilmiştir.

Ahmed Midhat Efendi gibi devrin otoritelerince “koca bir hazine” olarak değerlendirilen Muallim Nâci hakkında aktarılanlar, çoğunlukla onun edebiyat dünyasında temsil ettiği görüş, şiirleri ve şiirinde izlediği üslup üzerinde yoğunlaşmıştır. Oysaki Muallim Nâci, yalnızca şâirliği ile değil, Yahya Kemal Beyatlı, Mehmed Âkif Ersoy, Kenan Rifâî, Neyzen Tevfik gibi 20. yüzyılın mutasavvıf, şâir ve ediplerine hocalık yapmış, şiirlerine ilham vermiş bir isim olarak da karşımızdadır. O, kendisinden sonra gelen nesle yalnızca aruzu sevdirep, kâfiyenin amacını mı aktarmıştır? Ya da başka bir ifadeyle, Nâci’yi yalnızca edebiyat dünyasının tanınmış bir ismi olarak tanımlamak yeterli midir?

Muallim Nâci’nin hayatı ve eserlerine dair çalışmalar henüz vefat ettiği yıllarda başlamış, zenginleşen bir literatürle günümüze ulaşmıştır. Elinizdeki bu kitap, Nâci’nin şiirleri ve yazılarında var olan tasavvufî duyuşun kaynaklarına duyduğumuz merakla ortaya çıkmıştır. Bizi böyle bir çalışmaya sevk eden sâiklerin ilk tohumu ise gönlümüze henüz bir ilahiyat talebesi olduğumuz yıllarda iken atılmıştır. Hakk’a kulluk ve Hz. Peygamber’e muhabbetin kişiyi en yüce hürriyete eristireceğini dillendiren,

“Dil esîrin olduğu günden beri azâdedir

Mâsivâyâ bağlanır mı bağlanan vicdan sana”

beytini merhum hocamız Selçuk Eraydın'ın gür sesinden duyduğumuzda ve bu müstesna beytin Muallim Nâci'ye ait olduğunu öğrendiğimizde... Tasavvufi bir temellendirme olmaksızın beytin derinliğine inmenin imkansızlığını sezmekle birlikte bu hissiyatımızı henüz o günlerde dile getirememiştik.

Yıllar içinde cevaplanmamış bir soru olarak kalan bu konuyu ülkemizde yaşanan pandemi ortamında çalışma imkanı bulduk. Muallim Nâci'nin tasavvufi müktesebâtını yalnızca dînî eserlerinde terennüm etmediğini görmek; bizi tüm eserlerine karşı daha dikkatli bir okumaya sevk etti. Kitap olarak niyet ettiğimiz bu çalışmanın başında kaleme almış olduğumuz "Muallim Nâci'nin Dünyasında Tasavvuf" başlıklı makalemiz, bu çalışmamızın girişgâhı hükmündedir. Ne var ki Muallim Nâci'nin kırk dört yıllık hayatına elliye aşkın eser sığdırdığı dikkate alındığında sahanın genişliği, çalışmamızın seyir ve hacmine etki etmiştir.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Girişte; çalışmanın amacı, konusu, önemi ve yazılış gerekçesine değindik.

"Muallim Nâci'nin Hayatında Tasavvuf" başlıklı ilk bölüm Nâci'nin eserlerinden hareketle çocukluğundan itibâren tasavvuf dünyasına dâir aktardığı izlenimlere ve tasavvufi neşvesine dair tespitlere ayrılmıştır. İlk bölümün ikinci kısmı, "Muallim Nâci ve Dönemi Sûfileri" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, Nâci'nin bizzat görüşüp feyz aldığı mutasavvıfların yanı sıra *Esâmî* isimli biyografik sözlüğünde yer verdiği dönemi sûfilerini kapsamaktadır.

İkinci bölüm, "Muallim Nâci'nin Nesirlerinde Tasavvuf" başlığını taşımaktadır. Kendi içinde beş kısma ayırdığımız bu bölümde, öncelikle Nâci'nin tasavvufi muhtevaya sahip eserleri tahlil edilmeye çalışılmış, Kur'ân ağırlıklı çalışmalarının muhtevaları üzerinde durulmuştur. *Esâmî*'de yer alan sekiz yüz elli şahsiyetin yüz yirmisini mutasavvıfların oluşturması, sûfilerle ilgili müstakil bir tasnif çalışmasını zorunlu kılmıştır. Nâci'nin tüm eserlerinde yoğun olarak istifade ettiği sûfilerin yanı sıra eserle-

rini tercüme ve şerh ettiği mutasavvıflar, bölümün diğer müstakil başlıklarını oluşturmaktadır.

Üçüncü ve son bölüm “Muallim Nâci’nin Şiirlerinde Tasavvuf” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde öncelikle, Nâci’nin ilk şiir kitabı *Terkîb-i Bend*’den itibaren sırasıyla *Âteşpâre*, *Şerâre*, *Fürûzân*, *Sünbüle*, *Zâtü’n-Nitâkayn yahud İbnü’z-Zübeyr* ve *Mir’ât-ı Bedâyî*’de yer alan şiirleri; ikinci olarak da vefatından sonra Şeyh Vâsî Efendi’nin *Yâdigâr-ı Nâci*’de topladığı şiirler konu edilmiştir. Son olarak, Kayahan Özgül’ün *Şiirin Hazarında Gazel Dökenler 5-Muallim Nâci Efendi* başlıklı eserinde “Kitaplara Girmeyen Şiirleri” başlığı altında tespit ettiği şiirler incelenmiştir. “Tevhîd ve Vahdet-i Vücûd anlayışı” başlığı altında; Muallim Nâci’nin eserlerinde Hz. Peygamber sevgisi, nûr-ı Muhammedî, Ehl-i beyt muhabbeti, Kerbelâ Hüznü ve Âl-i abâ’ya dâir yer alan şiirleri tahlil edilmiştir. “Şiirlerinde Öne Çıkan Tasavvufî Kavramlar” başlığı altında ise Nâci’nin şiirlerinde Mevlevîlik başta olmak üzere tasavvufî meşrepler, seyr u sülûk kavramları ve tasavvuf istilâhlarına yer verdiği şiirlerin değerlendirmeleri yer almaktadır.

Çalışmamızı nihayete erdirirken Prof. Dr. Selami Şimşek’in *Mehmet Akif ve Tasavvuf* başlıklı kitabının usul ve muhteva açısından bize ilham verdiğini belirtiriz. Kıymetli tavsiye ve katkılardan dolayı Doç. Dr. Reyhan Çorak, Doç. Dr. Adalet Çakır, Dr. Öğr. Ü. Nuriye İnci ve Mehmet Deri Bey’e teşekkürlerimi arz ederim.

Gayret bizden, yardım ve tevfiğ Allah’tandır.

Şeyda ÖZTÜRK
Antalya 2024